

Szabó Csaba

József Attila: Ős patkány terjeszt kórt...

ÉRTELMEZÉSKEZDEMÉNYEK

„A sivárság egyre nő”¹

„Aggasztó korunkban a legmeggondolkodtatóbb az, hogy még nem gondolkodunk.”²

Időben körülbelül olyan távolságban vagyunk József Attila (a továbbiakban: JA) költészetétől, mint volt Walter Benjamin Baudelaire-étől, amikor ezt írta: „Annak rendkívüli nehézsége, hogy megközelítsük Baudelaire költészetének magját, abban rejlik, hogy [...] ebben a költészetben még semmi nem avult el.”³ Ma JA költészetének legjavát olvasva ugyanez a benyomásunk lehet: ebben még semmi nem avult el. Ez arra int, hogy e költészet körültekintő tanulmányozását egyre csak újrakezdjük; s hogy ezt bátran kísérletezve tegyük.

„Gondolkodva” [bevezető helyett]

E költészet, mint tudjuk, nem egyszerűen gondolati líra, jóllehet a gondolati líra bizonyos hagyományával is számot vet, azokat reflektálja, idézi. És nem is pusztán az egyik kitüntetető jegye az, hogy a gondolatot és a gondolkodást hangsúlyosan tematizálja. Hanem ugyanakkor gondolkodó költészet, maga mint gondolkodás történése bomlik ki, és ennek egyik tanúsítványa, hogy a gondolatot nemcsak tematizálja, hanem számos pontján magáról a gondolatról és a gondolkodásról gondolkodik.⁴

* E dolgozat a *Járvány és közösség – biopolitikai perspektívák* című konferencián [ELTE, 2022. június 16–17.] tartott előadás egyik továbbírt töredékes változata. Töredékessége és formája részint abból adódik, hogy a konferencia témájához való hozzászólás kíván lenni, fő hangsúlya ennek megfelelő, ugyanakkor a vers összetettsége és problémagazdagsága mégsem enged meg, hogy megközelítése pusztán a járvány és fertőzés kérdésre korlátozódjék. Ám épp ez az összetettség azt sem teszi lehetővé, hogy egyetlen tanulmány keretében akár csak közelítőleg megfelelőjünk kihívásainak: ezeket azonban – ha már olvasni kezdjük a verset – nem lehet nem meghallani, és néhányukba muszáj legalább válaszkezdeményekkel belevágni.

1 Friedrich Nietzsche, *Így szólt Zarathustra*, ford. Kurdi Imre, Osiris, Budapest, 2004, 363. Az eredetiben: „Die Wüste wächst”; „a sivatag nő”-ként is fordítható. [Friedrich Nietzsche, *Also sprach Zarathustra* = Uő, *Kritische Studienausgabe*, 4., DTV/de Gruyter, München-Berlin, 1988, 380.

2 Martin Heidegger, *Mit hívunk gondolkodásnak?*, ford. Vajda Mihály, Gond-Cura, Budapest, 2009, 17. „Das Bedenklichste in unserer bedenklichen Zeit ist, daß wir noch nicht denken.” [Uő, *Was heißt denken?* Niemeyer, Tübingen, 1984, 3.] A fenti Nietzsche-mondatot idézi e könyvében, mégpedig mint „megfontolt szót” [mely így, teszi hozzá Heidegger, különbözik „korunk megítélésének” látszólag hasonló, mindenütt hanyatlást és pusztulást látó, untig ismert tirádáitól]. Ilyen megszólalásnak tekinti a jelen megközelítés JA versét, amely utolsó versszakában a vers előző részét valamilyen – féltő, hogy egyre növekedő – „sivárság” számbavételeként vagy meggondolásaként értelmezi.

3 Walter Benjamin, *Zentralpark* = Uő, *Gesammelte Schriften*, I/2., Suhrkamp, Frankfurt a. M., 1991, 672.

4 Ennek a költészetnek, mondhatni, állandó mozgatórugója a kérdés: Mit jelent gondolkodni? És ugyanakkor, az *Ős patkány...*-ban mindenképp, az is: Mit jelent *nem* gondolkodni?

Továbbra is kérdés, hogyan gondolja el és meg – nemcsak a megannyi, filozófiára is tartozó kérdést, hanem – a gondolkodást magát ez a költészet mint költészet. [Itt nem is érintve azt a roppant bonyolult kérdést [és szakirodalmát], hogy ez a költői gondolkodás hogyan viszonyul a költő prózaesszéikben – s egyébként levelekben is – kifejlő gondolatkísérleteihez.] A *gondolkodik* mellett a *tűnődik*, *eltűnődik*, *mereng*, *elmereng*, *révül*, *réved*, *fontol*, *eszmél*, *töpreng* szavak alakjai vonulnak végig e költészetben. E költészet, amely ilyen vagy olyan módon a gondolkodás történéseiről szól, gyakran úgy jeleníti azt meg, mint a gondolkodás elakadtságának nyomát [magát mint gondolatkísérletet sajátos módon hitelesítve is ezáltal]; és így maga nem utolsósorban erről is gondolkodik, s így a gondolkodásról mint nem-gondolkodásról is. Ahogy az egyik a másika: ahogy a gondolkodás nem-gondolkodik, a nem-gondolkodás gondolkodik.

Itt csak egy helyet idézve, a *Holt vidékből*: „Kis szobában kis parasztok. / Egy pipázik, de harasztot. / Ezeken nem segít ima. / Gondolkodva ülnek im a / sötétben.”⁵ Szótlatlanul ülnek, de hogy ebben a csendben milyen gondolkodás zajlik, és egyáltalán zajlik-e, nyitva marad. Ez a „gondolkodva” jelentheti azt is, hogy épp „semmit sem gondolva, nem is gondolkodva”. Hacsak nem olyan, a versben tovább már meg nem gondolt, de meggondolkodtató módon egyhelyben járó, *elülő-üledő* gondolatokat, melyek a rákövetkező záró szakaszban artikulálódnak: „Uraságnak fagy a szőlő. / Neki durrog az az erdő. / Ővé a tó s a jég alatt / neki bujnak a jó halak / iszapba.”⁶

„Ezekben nem segít ima”: ez talán JA egyik legridegebb sora; azzal, ahogy itt a közelre mutató eltávolító: „ezeken”; ahogy nem tudni, imádkoznak-e, csak nem segít, vagy nem segít, mert „ezek” nem is tudnak imádkozni; ahogy bármiféle ima hiánya vagy hatástalansága fogja „ezeket” egybe kollektívummá. Így hát egy pillanatra úgy tűnhet, mintha az e sorba sűrített vallás- és társadalomkritika éle a „kis parasztokat” egyszerre találná részvétlenülül telibe azokkal a körülményekkel és feltételekkel, melyekre a kritikai él a vers egésze alapján vonatkoznék. Ezt az érzetet csak fokozza az „ima – im a” rím. A közelre mutató megismétlése: „im”, még eltávolítóbb, mint az előző sorban volt: egyrészt épp a bravúros rím okán, mely csaknem gúnyt rejt, másrészt e közelre mutató – „im”, lám – önmagát gúnyolja a sortöréssel: „sötétben” mutatná rá: „im”. És ahogy e rímmel az ima (vagy hiánya) mint üres hümmögés jelenik meg – „ima”, „im a” –, mint mechanikus önismétlő morzsolása a szavaknak, az ima figyelme és koncentrálttsága helyett a szavakat is szétmorzsoló erőtlenség szétmorzsoltsága, dekoncentrálttsága.

E verssorok eltávolító, gúnyba játszó lejtését leginkább egy szó akasztja meg: „Gondolkodva”. Véltétlenül, ez itt azt jelenti: szótlatlanul és elmerengve, hogy tehát

5 József Attila *Összes versei*, II., közzéteszi Stoll Béla, Akadémiai, Budapest, 1984, 131. [A továbbiakban JA verseit e kiadás alapján idézem, már nem megadva kötet- és lapszámot.]

6 „Uraságnak fagy a szőlő.” – mondhatja ezt az egyik kis paraszt, s egy másik: „Neki durrog az az erdő.”; s egy harmadik erre: „Ővé a tó”, majd a lírai én folytatja: „s a jég alatt / neki bujnak a jó halak / iszapba.” Egy ilyen olvasat és következményei mellett lehet bővebben is érvelni. Az első sorban a „fagy” kétértelműsége akár sajátos kisparasztí észjárás felől is érthető: lehet, hogy bár még a fagyott szőlőszemek csemegéje is az uraságé, ám ha elfagy a szőlő, a fagy annyiban jó is, hogy az „uraságnak” árt. Vagy másfelől: „Neki durrog az az erdő”: a távolra mutató „az” érthető úgy, hogy a „kis szobából” a távolba kitekintő szava, ahova a vadászat hangjai is csak „durrog”-ásként érnek el stb. Kifejthető, hogy az utolsó szakasz első soraiban artikulálódó észjáráshoz hogyan hasonul és ugyanakkor mélyíti el azt a szakasz utolsó tagmondata.

a „gondolkodva” tulajdonképpen nem azt jelenti, hogy „gondolkodva”. Akkor a „gondolkodva” azért állna itt, hogy *ne* azt jelentse: „gondolkodva”? Akkor talán ez itt nem eléggé meggondolt, nem igazán „gondolkodva” mondott szó volna?

A „kis parasztok” jellemzésére a „gondolkodva” a lírai én tulajdonítása, és éppen ezzel maga is oda-„ül” közéjük. A „gondolkodva” szó tart ellen a bravúros költői technikával eltávolító „leírásnak”. Nem tudhatjuk, hogy akik „gondolkodva ülnek im a / sötétben”, gondolkodnak-e – éppen és egyáltalán. *Lehet*. Aki itt e beszédben rájuk gondol, azon gondolkodik, gondolkodnak-e és hogyan. – Annyi bizonyos, hogy akik e versben a „kis szobában” „sötétben” „ülnek” „gondolkodva”, éppen az égvilágon semmit se tesznek és mondanak, semmit se *tudnak* tenni és mondani. És ez az, hogy „gondolkodva” ülnek. Mert nem tehetnek semmi mást. És így lehet, hogy semmit se gondolnak, semmin se gondolkodnak: ez azonban nem különböztethető meg attól, hogy közben mégis „gondolkodva” ülnek. Talán nem a filozófusok semmijén gondolkodnak, de ha épp semmit se gondolnának, akkor is „gondolkodva” ülnének.

„Gondolkodva”: ez a szó is – mely itt többek közt az elakadó „nehéz szavú” voltukat is jelölheti (vö. *Falu*) –, éppúgy, mint az „ima” – „im a” –, darabokra hull: *gondolk-*, *-odva*. Mintha „a sötétben” a „kis szoba” az „odva” lenne e „kis parasztnak”, ahova visszahúzódtak, mintegy a gondolkodás határára vagy azon túlra. Az odú, valaminek sötét *odva*: JA költészetében ez az a hely, ahol a gondolkodás történik, amikor is szakadatlan kérdéssé válik leglényegében, hogy van-e, s az-e, ami.⁷ Az „odva” bevésített helyei 1937-ből: a *Hazám* nyelvet és gondolkodást felszakító első szonettjében: „vagy itt töpreng az éj nagy odva / mélyén”; és az *Ős patkány...* fordulata: „Belsőnk odvába bútt a hálás / hűség”.

Az odúnak (az odvasság és a vele rokon képzetek számos más szöveghe-lye mellett) különösen az utolsó év két nagy ívű versében kitüntetett megjelenése eszünkbe juttathatja Kafka *Az odúját* és így egyáltalán a *töprengő* állatait; ezekről írja Benjamin: „Kafka fáradhatatlanul fülelt az állatok által hordozott Elfeledettre.⁸ [...] És *Az odúban* és *Az óriásvakondok*ban nem töpreng az állat, miközben kotor? Ámde másfelől ez a gondolkodás ugyanakkor valami nagyon szétszórt. Tanácstalanul imbolyog egyik gondtól a másikig, beleeszik minden szorongásba, és csapong, mint a kétségbeesés. [...] Kafka valamennyi teremtménye közül az állatok gondolkodnak el a leginkább.”⁹ A bűn kérdésköre kapcsán ismeretes Kafka inspiráló hatása JA-ra; ám a gondolkodás odvára bukkanva kettejük közt újabb összefüggés, meglepő rokonság tárul fel. JA költészetében, tudjuk, még a bogár (mely pl. „*odvas* dorong” közelében „*lukba* búvik”), a hangya is eltűnődik, gondolkodik [s ez egyébként nem egyszerűen antropomorfizmus, ha meggondoljuk, hogy JA tanulmányozta Bergson *L'évolution*

7 JA-nál tehát gubbaszt, ül a tűnődő, gondolkodó; félrehúzódvá, mintegy odúban. Külön vizsgálódást igényelne a gondolkodásnak ez az elhelyezése, szcenikája; továbbá történetileg megragadni azt a különbséget, hogy ezzel szemben pl. Nietzsche a járás (és táncolás) és a gondolkodás összefüggését állítva gondolkodik, megint máshogy Heideggernél is hangsúlyos a járás és gondolkodás összefüggése, a gondolkodás mint járás; úgyszólván szabad ég alatt.

8 Vö. ehhez a *Semmi* című versben (feltehetően nem sokkal az *Ős patkány...* előtt): „Valamit elfelejtettem – talán ha azt kitalálnám.”

9 Walter Benjamin, *Franz Kafka* = *Uő, Gesammelte Schriften*, II/2., 430sk. Walter Benjamin, *Franz Kafka* = *Uő, Angelus Novus*, Magyar Helikon, Budapest, 1980, 808. [Tandori Dezső fordítását enyhén módosítottam.]

créatrice című művét). S e Kafka állatairól szóló Benjamin-idézzel már közelebb érkezőnk az *Ős patkány...* kezdetű vershez. Nemcsak a patkány, a patkány és gondolat összetartozása, valamint a versben megjelenő további állatok okán, hanem mert ez a gondolatot tematizáló vers maga is mintegy „imbolyog egyik gondtól a másikig”, és benne a „belezabálás” motívuma emlékeztet arra, ahogy a karkai állat, Benjamin szavával, „beleeszik minden szorongásba”, és mert végül a jövőbeni „elfeledés” igencsak meggondolandó gondolatáig ível.

*Fertőzés-metaphora, „meg nem gondolt gondolat”, kifőzés, stimulálás, sivárság stb.*¹⁰

A jelen megközelítés abból a feltevésekből indul ki, hogy az *Ős patkány...* elején megjelenő fertőzés-metaphora nem csupán erőteljes képi felütés, hanem JA poetológiai megfontolásainak megfelelően a vers egészét meghatározza, benne minden összefügg vele, és hogy másfelől a vers nem csupán a gondolkodásról gondolkodik és gondolkodtat meg, hanem így nem utolsósorban a fertőzés-metaphoráról, a gondolatok fertőző voltáról is.

Jó néhány sora szállóigévé lett e versnek is, mindenekeelőtt az első két sora, vagy annak szintagmái külön is. A szállóigék ismételtetik magukat, és többnyire nem is gondoljuk meg, mit is mondanak. Így idézik pl. a „meg nem gondolt gondolat” szintagmát, és közben meg nem gondolt marad. *A szállóigék: mémek.* Az „ős patkány”, „a meg nem gondolt gondolat”, a vers első két sora együtt, vagy első négy sora is: sikeres mémek, szállóigévé lettek. Ugyanakkor olyan mém ez a két sor, amely magáról a mémről szól, annak mibenlétéről mond valamit fontosat.¹¹ *Fertőző gondolatok* – vagy pl. egyik dawkinsi újrafogalmazásában: elmevírusok. A mémek mint sikeresen terjedő vírusok: ez a metafora maga is sikeres mémnek bizonyult, legalábbis a Covid-pandémia eljövételével maga is terjedni kezdett újra. S ez a metafora is olyan gondolat-mém, mely többé-kevésbé meg nem gondolt marad. Sloterdijk pl. azt mondja, miután a pandémia kellős közepén fertőző eszmékről és irántuk való lelkesedésről mint

10 Az itt következő fejtegetés tehát mint hozzájárulás egy járványt tematizáló konferenciához nem törekedhet e vers teljesebb értelmezésére. Másrészt e kontextus okán a fejtegetés bizonyos pontokon túlmegy a vers kommentárján, azt meghosszabbítja az aktuális érzékelés és kontextus jegyében: ámdé úgy, hogy ezzel – úgy hiszem – nem rugaszkodik el oly nagyon a verstől és a JA-költészet atmoszférájától, lehetséges implikációitól vagy szuggesztióitól. Ezeket a kommentáron túlmenő meghosszabbításokat nem fogom jelölni; a figyelmes olvasó számára úgyis evidens lesz, hol kezdődnek ilyen túlfutó átmenetek.

11 Azzal, hogy a vers első két sorát, annak különböző méretű egységeit mind mémnek nevezem itt, a memetikát illető kritikák egyik legismertebbjét idézem meg: azt, hogy benne tisztázatlan marad, hogyan is határozzuk meg a mém fogalmát, meghatározható-e valahogyan, pl. a mémegység mérete s mibenléte. Itt nem lehetséges és nem is szükséges a mémelmélet történetével, jelenével és lehetséges jövőjével foglalkozni. Óriási horderejű elméleti kezdeményezésről van szó, amely, nekem úgy tűnik, minden látszat ellenére még korántsem futotta ki magát és ítéltetett feledésre, illetve arra, hogy csupán a mémfogalom digitális fordulat utáni adaptálásával éljen tovább (azaz túl) az internetes mémek különböző szempontú vizsgálataiban. [Ld. erről: Böcskei Balázs – Német Szilvi, *Toxikus technokultúrák és digitális politika*, Napvilág – TK PTI, Budapest, 2021, 119–123.] A mémfogalmat Dawkins eredeti kezdeményezése felől értve használom, így érdemes itt híres megfogalmazásainak legalább néhány részletét felidézni: „a darwinizmus túlságosan nagy elmélet ahhoz, hogy csak a génekre korlátozzuk alkalmazását. Az én tézisemben – a gén csupán analógia, nem több. [...] a törvény, hogy minden élet replikálódó egységek eltérő túlélése révén fejlődik ki. A mi bolygónkon uralkodó replikálódó egység

fertőzésről beszélt: „a »fertőzés« és az »epidémia« kifejezések használata nem pusztán metaforikus, a betegségek és affektusok átvitelének felfedezése sokkal régebbi, mint a mikrobáké. Napjainkban ehhez társul még [...] a vírusos és az informatikai pandémia szinte tökéletes szinkronicitása.”¹² De nem mondja meg, mit jelent, hogy a metaforikus szóhasználat „nem pusztán metaforikus”. Mindenesetre a „fertőző gondolatok” régi keletű metaforájában ott dereng tehát a felismerés [már az első replikátor megismerése előtt], hogy van második replikátor (és ami az agyunkban folyik, az az óslevele). Különböző kulturális egységek járványszerű terjedésének felismerése rögzült e metaforában [s későbbi elmevírus-változataiban, mutációiban].

Mit tesz hozzá mindehhez József Attila verse, mely a fertőző gondolat metaforáját újrahazsnálva indul? Először is a *meg-nem-gondoltság* gondolatát – s a meg-nem-gondolást mint automatizmust, gépiességet [amit rögtön a patkány szaladása és a részeg gépies továbbívása megidéz]. Egyrészt éppen ezzel válik e vers mintegy problémaérzékeny előfutárává a mémelméletnek, hiszen bármilyen eszme vagy gondolat mint mém [mint replikátor, önmásoló gép] maga nem gondolkodik s nem szavatol gondolkodást, önmagában véve „meg nem gondolt”, ahogy semmi más célja nincs, csakis önmaga replikálása. Másrészt ezt, a meg-nem-gondoltságot fogja összekapcsolni végül egy bizonyos sikeres mémnek, a *haladáseszme*nek radikális kritikájával az utolsó strófában, ahol a haladáseszme és a haladáshit [belé vetett bizalom] kritikáját az a nem akármilyen szarkazmus hajtja végre, miszerint „bizom, hisz mint elődeinket, / karóba nem húznak ma már [...] finomúl a kin”. Szarkasztikus ez, ugyanis a történelmi haladást a büntetésvégrehajtás illetően előrehaladásával mint „ki[n]”-„finomúl”-ással¹³ példázni minden, csak nem a haladáshit megerősítése, hanem sokkal inkább éppen ennek a meg-nem-gondoltságát mutatja fel, azt, ahogy a haladással érvelés és így a haladáshit elisméltése is üres automatizmus. Ha tehát a haladáseszme nemcsak az elmúlt pár évszázad egyik rendkívül sikeres, azaz jól

történetesen a gén, a DNS-molekula. Elképzelhetők mások is. Ha vannak, akkor – feltéve, hogy bizonyos más feltételek is teljesülnek – szinte elkerülhetetlenül egy evolúciós folyamat alapjává válnak. [...] egy újfajta replikátor [...] még esetenül sodródik ide-oda az óslevesében, de máris oly gyors evolúciós változáson megy át, hogy mögötte a jó öreg gén messze lemaradva liheg. / Az új leves az emberi kultúra levele. [...] A mém lehet egy dallam, egy gondolat, egy jelszó, ruhadivat, edények készítésének vagy boltívek építésének módja. [...] a mémek úgy terjednek a témakészletben, agyból agyba költöznek olyan folyamat révén, melyet tág értelemben utánzásnak nevezhetünk. [...] Ha egy gondolatnak sikere van, azt mondhatjuk, hogy agyról agyra terjedve elszaporodik. Ahogy N. K. Humphrey megállapította e fejezet egyik korábbi változatáról: »[...] a mémeket élő struktúráknak kell tekintenünk, nem csupán metaforikusan, hanem technikai szempontból is. Ha egy termékeny mémet ültetsz az agyamba, akkor szó szerint élősökdsz az agyamon, mert a mém terjesztésének eszközüvé teszed, pontosan úgy, ahogy a vírus élősökdik a gazdasejt genetikai mechanizmusán.« (Richard Dawkins, *Az őnzó gén*, ford. Siklaci István, Kossuth, Budapest, 2011, 247sk.) Hogy JA e verse egyfajta mémelmélet korai, ezt jóval megelőző megfogalmazásának tűnik, ezt észrevenni önmagában nem újdonság: ld. a terebess.hu memetika-szöveggyűjteményét, melynek mottójaként e vers első négy sorát idézik.

12 S hozzászólás: „Ezzel az abszolút újdonsággal kell foglalkoznunk a jövőben.” Peter Sloterdijk, *Der Mensch, das Distanzwesen = Uő, Der Staat streift seine Samthandschuhe ab. Ausgewählte Gespräche und Beiträge 2020-2021*, eBook Suhrkamp Verlag, Berlin, 2021.

13 „finomúl a kin”: elképesztő finomságú ez a hangsúlyokban is artikulált szarkazmus: ugyanis a finomulásnak azt az e kontextusban metsző kétértelműségét, hogy a büntetésvégrehajtás finomulása mint kifinomulás nem feltétlenül csökkenti, hanem éppenséggel növelheti is a kint [mi több, kifinomult, rafinált, tehát gonoszul, kegyetlenül], hallhatóan hangsúlyozza a „finomúl” megnyújtása és a „kin” megrövidítése: mintha a kin kisebb lenne, holott csak hosszabb lett stb. [Vö. ehhez: Kafka, *A fegyencgyarmaton*.]

fertőző mémje, hanem e versben végül mint „meg nem gondolt gondolat” kap radikális kritikát, máris világos, hogy a vers felütésében megjelenő fertőzés-metaphora valóban a versnek egészére kisugárzó jelentőségű „*nucleusa*”.¹⁴

Gondolkodó költészet, amely a gondolkodásról gondolkodik – és itt többek közt a *kifőzést* mint egy bizonyos gondolkodásmódot adja meggondolnivalóul. És egyúttal a *gondolatok terjedését* is problematizálja, azok *járványszerű terjedését* mint nem egyszerűen metaforikus. [És még sok mindent, ami ebben a megközelítésben kifejtetlen marad.¹⁵]

Alapkérdés: *miért terjed olyan jól, járványszerűen a „meg nem gondolt gondolat”?*¹⁶ És először is: *mi a „meg nem gondolt gondolat”?* Olvasatai rendre referencializáltak: a fasizmusra értették, vagy tágabban a totalitárius rendszerekre, vagy Szabolcsi Miklós [a „kifőztünk” többes szám első személyére figyelve] az egész 20. századi emberiség gondolatvilágára vonatkoztatja.¹⁷ Az utóbbi években politikusok vagy politikai publicisztikák idézik jobbról és balról: úgy hiszik, gondolkodnak és a vers első sorait idézve rámutatnak arra, aki ellenben nem gondolkodik, akár mintha magára az űs patkányra. Miből fakadnak ezek a nagyon különböző, de egyaránt „meg nem gondolt”, automatikus referencializálások? [Automatizmusok, amelyek mintegy példázzák a nyitó versmondattal problematizált automatizmust.]

A „*meg nem gondolt gondolat*” [is/a] meg nem gondolt gondolat. [Nem pedig ez vagy az a gondolat, melyet nem gondoltak meg.] A „*meg nem gondolt gondolat*” gondolata – továbbá, mi több: a gondolat maga *mint* eleve „*meg nem gondolt gondolat*” – jó eséllyel és többnyire meg nem gondolt is marad. Ha – nem valamely gondolatnak, hanem – a „*meg nem gondolt gondolat*” gondolatának meggondolására kísérlet történik, az abból a JA versét mozgató rácsodálkozásból¹⁸ indul ki, hogy egyáltalán lehetséges és van meg nem gondolt gondolat, hogy mindenekelőtt talán a meggondolás, a gondolkodás az, ami „úgy nincs, ahogy van” [hogy egy alapvető mémet variáló Tandori-mémet idézzek]. Hogy egyáltalán lehet és van meg nem gondolt gondolat, az meg nem gondolt marad, és ez szó szerint *velejárója* minden mém virulenciájának, epidémius terjedésének.

A „*meg nem gondolt gondolat*” elgondolható a mém definíciójaként. A mém mint replikátor célja csakis a maga másolódása. Akármiként sikerülne is egyszer meg-

14 Ld. Németh G. Béla, *A kimondás törvénye. A kései József Attila világképe és poétikája* = *Uő, Hét kísérlet a kései József Attiláról*, Tankönyvkiadó, Budapest, 1982.

15 Mondhatni: nem kevesebbet, az emberiség jövőjét problematizálja, úgy ismerve fel, hogy a „*meg nem gondolt*” haladáseszme, immár globálisan el- és kiterjedt hatalmas komplexumot alkotva más modern mémekkel, a jövő horizontját elzárta, és problematizálja nem utolsósorban a költészet helyzetét mindenek fényében. A költészet a mémek globális versengésében, úgy tűnik, e vers szerint véglegesen alulmaradt a kapitalizmus tudományos-technikai-bio-politikai mémjeivel szemben.

16 Ha Dan Sperber nyomán beszélhetünk az *eszmék epidemiológiájáról*, akkor egy, Sperber gondolata szerint módszertanilag eklektikus járványtanban különös fejezet lehetne a „*meg nem gondolt gondolat*” epidemiológiája. [Dan Sperber, *A kultúra magyarázata*, ford. Pléh Csaba, Osiris, Budapest, 2001. Ld. Sperberről: Pléh Csaba, *A gondolatok terjedési mechanizmusai: mémek vagy fertőzések*, Replika 2000/6., 165–185.]

17 Szabolcsi Miklós, *Kész a leltár. József Attila élete és pályája 1930–1937*, Akadémiai, Budapest, 1998, 737.

18 Petri György emeli ki a *Hazám*-ról beszélgetve JA csodálkozását: „Ekkortájt írja azt a cikket, amelynek témája, hogy nem érti, hogyan lesz egy nyolcvanmillió ország legfőbb problémája a fajtisztaság. Itt ugyanez a csodálkozás érezhető. Miért nem érdeklí az országot mindez? Ez az űs patkány fő kérdése is.” [Kisbali László, *A lumpen család. Petri Györggyel Kisbali László beszélget József Attila Hazám című verséről*, Beszélő 4/4. <http://beszelo.c3.hu/cikkek/a-lumpen-csalad>]

határozni ennek a replikátornak az alapegységét és létmódját: a mém megjelenése az evolúcióban lehetővé tette a szellem kialakulását [merészebb memetikusok szerint egyáltalán az emberi agy kialakulását], de mivel maga kizárólag önnön replikációjára tekintettel létezik, a szellem működésének, a gondolkodásnak épp annyira folyamatos felszámolása is, amennyire lehetővé tétele. A mémek másolódásának automatizmusa mintegy programozza az automatizmusokban gondolkodást – a mémek avagy gondolatok másolásának, utánzásának automatikus mozgását, a gondolatok futásának nem-megszakítását – a reprodukált gondolat *nem*-meggondolását. JA maga beszélt a sorok kapcsán Vágó Mártának arról, hogy „automatizmusokban gondolkoznak”,¹⁹ s egyúttal arról, hogy ez „még rosszabb”, mint az, ha nem gondolnak végig egy gondolatmenetet vagy nem képesek revideálni. [Kétségtelen azonban, hogy e versben a gondolat meg-nem-gondolása nem pusztán általában a gondolkodás lényegi sajátja – amit itt röviden a mém fogalma felől közelítve érintettem –, hanem erre mint történetileg meghatározott sajátásra, mint korjelenségre utal a vers. Aligha vitatható, hogy jelen idejű kijelentései egy bizonyos jelenkorra vonatkoznak; s a kérdés akkor az volna, hogy e versben a jelen milyen történeti időként tárulna fel, ha ezt próbálnánk meg kifejtetni. De erre a jelen írásban csak közvetve esik hangsúly.] A meg-nem-gondolás valamilyen automatizmus, gépiesség következménye, effektusa: „bemásszák lelkünket a gépek”. A gépek azért *mászhatják* be lelkünket, míg alszunk vagyis míg az automatikus szellemműködés üzemmódjában vagyunk, mert csupán tárgyasulási a gondolkodásba írt automatizmusnak, mert a gondolkodás először is automatikusan másolódo mémek építette gépezet, mely legalábbis alapvonásában, ha úgy tetszik: „ős”-rétegeiben csakis arra szolgál, hogy automatikusan másolja a mémeket. Így tekintve az „ős patkány” szókapcsolat nem pusztán mítikus erejű kép,²⁰ hanem az „Ős” a vers első szavaként a mondatot csakugyan mint a gondolkodás ős-rétegeit érintő felismerést vési be.

Ha a versben konkretizálódik végül is valamely eszme mint „meg nem gondolt gondolat”, akkor az leginkább a haladáseszme, melyet az utolsó versszakban egy automatikusan működő pesszimizmus-optimizmus gépezet²¹ ad ki magából mint e

19 Vágó Márta, *József Attila*, Noran, Budapest, 2005, 323. Ugyanitt már előtte is megjelenik az automatizmus képzete, a „hülyék orcáján” szivárgó nyál képével kapcsolatban: „Csak azt nem tudom, pesszimizmus-e, hogy állandóan szivárog, *szinte magától*, vagy optimizmus, hogy csak a hülyeségen múlik?” [Kiem. Sz. Cs.]

20 Ami egyébként azért lehet, mert a patkány ősidők óta az ember élősködője, emberi közösségek parazitája: „az egész világon elterjedt. A patkány az emberi közösségekkel járó bosszúság: jobban profitált a városok növekedéséből [...] [A]z emlősök közül egyedül az ember terjedt el ugyanilyen hatékonyan és széles körben.” Tuomas Aivelo, *Végtelen paraziták*, ford. Bába Laura, Typotex, Budapest, 2021, 64sk. [Ugyanitt megtudjuk, hogy a patkány rendkívül sok kórokozó parazita hordozója, „így biológiai hadviseléssel [azaz a versenytársak megfertőzés általi kipusztításával] könnyebben meg tudja hódítani az új területet”. S hogy a patkánynál úgyszólván csak „az emberi faj” hordoz több parazitát.] „Ős patkány”: a szókapcsolat és hangsora Az *ős Kajánt* is idézi, az Ady alkotta mém mutációja. S ez a kapcsolat is megérne egy külön vizsgálódást, hiszen Ady versében a „Keletről”, messziről jött „ős Kaján” a lírai én „*mellé ült*”: mondhatni *parazitaként*, e szó etimológiájának megfelelően. S a lírai ént csakugyan mintegy megfertőzi, nemcsak borral és bizonyos fajta borivás kulturális praktikájával, hanem ugyanakkor dallal is, szinte erőszakosan, mint fűféreggel: „fülembé nótáz”.

21 Ld. a költő Vágó Márta által hitelesnek tűnő módon visszaadott gondolatait a versről; ebből úgy tűnik, e versen dolgozva erősen foglalkoztatták pesszimizmus, optimizmus és haladás, fejlődés összefüggései: „csak azt nem tudom, pesszimizmus-e [...] vagy optimizmus [...] a már leküzdött betegségek, ez is a fejlődéshez tartozik, de néha újra visszatérnek, tudod, egy lépést előre, kettőt hátra. De szeretném optimisztikusan befejezni a verset.” [Vágó, *József Attila*,

gépezet magját. Magában a haladáseszmében (az és-így-tovább-lépésben) rejlik egyfajta hatványra emelt automatizmus, amennyiben azt a hitet is kitermeli magából, hogy az – e versben büntetésvégrehajtás finomulásával példázott – tudományos-technikai haladás mintegy automatikusan magával hozza az emberi, szellemi és társadalmi haladást. Annyi aligha kétséges, hogy a vers vége a haladáseszmét és -hitet nem utánozza és nem megerősíti, hanem automatizmusát leplezi le és így magában felfüggeszti. (Hogy mi történik ennek a felfüggesztésnek a csendjében, a jövő „lugasaiban”, vagyis hogy ezek a „lugasok” hogyan lukasok,²² az egy másik vizsgálódás tárgya kell legyen. És mintha ott nem utolsósorban gondolkodás és nem-gondolkodás egészen új viszonyát kellene elgondolnunk.)

Fertőző gondolat a meg nem gondolt gondolat. Bár jó [azaz a hordozói számára hasznos] mémek is terjedhetnek járványszerűen, a vers egyértelműen a *fertőzés-metafora régről datált negatív értelmezését* adja vissza és húzza alá. A „meg nem gondolt gondolat” a versbeszéd jelenidejében sokkal sikeresebben terjed, mint bármi más; oly sikeresen, hogy igazán pandémikusan, globálisan elterjedt: „a földgolyón nyomor szivárog [...]”. S e miazmás-hideglelős kép alapján mondhatni: immár memetikai és biológiai környezetét is átalakítja vég nélküli továbbfertőző terjedésére alkalmassá. A meg-nem-gondolás miféle pandémiája? És a „nyomor” és az „elnyomás” nyomát követve: azonosítja-e a vers gyorsan szaladva „a meg nem gondolt gondolat” globálisan elterjedt vírusát?

Miért terjed sokkal sikeresebben, járványszerűen a káros mém? A mém mint mém önmagában véve nem más, mint meg nem gondolt gondolat: másolódásával, terjedésével a *meg-nem-gondolást is terjeszti magával együtt*. A mém mindenekelőtt a másolás parancsa: annál sikeresebb, minél közvetlenebbül viszi be a parancsot: minél értelmetlenebb, minél üresebb, minél inkább a másolásparancsra redukálódik. Másrészt a mémek megteremtik a meggondolás lehetőségét. A meggondolás a mémek másolódásának megakasztása, a mutáció lehetőségének pillanata és

323.] Mindez persze csak érdekesség; a vers független attól, hogy a költő állítólag mit szeretett volna; és versként a szóban forgó összefüggésről mást, pontosabbat és többet tud mondani, mint Vágó mégoly pontos emlékei. Heidegger *Mit hívünk gondolkodásnak?* című előadássorozata egy pontján az itt fenn mottóként idézett alapmondatát hangneme szempontjából így kommentálja: „állításunk [...] egyáltalán nem a búskomorság és a kétségbeesés hangján szól. [...] Nem pesszimista. Az állítás azonban éppoly kevésbé optimista. [...] Mi marad akkor hátra? A kettő között levő eldöntetlen? A közömbösség? Az még kevésbé. Mert minden eldöntetlen mindig csak azokból él, amik között nem döntött. Az, aki úgy ítéli, hogy a dolgok megítélésében túl van pesszimizmuson és optimizmuson, mindig is a pesszimizmusra és az optimizmusra orientált, és a közömbösségnek csak egy meghatározott alfajához tartja magát. A pesszimizmus és az optimizmus is – az általuk táplált közömbösséggel és annak alfajával együtt – az embernek az ahhoz való különös viszonyából ered, amit történelemnek nevezünk. Ez a viszony a maga különösségében nehezen megragadható; nem azért, mert távol van tőlünk, hanem mert megszoktuk.” [Heidegger, *I. m.*, 13.] És csakugyan: miközben könnyen úgy tűnik, hogy az *Ős patkány...* pesszimista, és épp ezért igyekszik optimistán befejezni, utolsó verszaka oly módon zavarba ejtő, hogy szétszlatja ezt a látszatot. Szarkazmusával a látszólag „mégis” optimista befejezést nem még sötétebb pesszimizmusba fordítja vissza, ugyanakkor nem is állapodik meg a kettő közötti eldöntetlenségből fakadó közömbösségben, hanem éppenséggel a lírai és mint ember történelemhez való viszonyát szakítja fel olyan eredendő módon, hogy a „végre”-elfeledésről szóló legutolsó soraiban túlcsap önmagán, és mindazon, ahogy ezt a viszonyt „megszoktuk”. E vers utolsó versszakának hallatlan történést megragadni nem könnyű, ezért egy másik értelmezési kísérletben próbálom majd megközelíteni.

22 A luga-lukas rím JA-nál előfordul, az *Én óvakodva szürcsölöm...* és *Fehérruhában átszalad...* kezdetű töredékekben.

e pillanat kitágítása. Kell legyenek olyan mémek, amelyek mintegy a mémeknek a vírusai, s mint ilyenek a mémkomplexumok automatikus másolódását leállítják, a leállás lehetőségét írják be azokba. Megnyitják a meggondolás idejét. De hogyan és miért záródik ki ez az idő? A vers szuggesztív képei mind ezt implikálják, hogy ez az idő, a meggondolás felfüggesztő, elidőző ideje nincs, eltűnt. És ezen idő nélkül automatizmus, reflexszerű reakció marad csak.

S mert a nemzetekből a szellem / nem facsar nedves jajokat

Facsarás: ez a képe annak, amit a szellem tenne, kellene hogy tegyen, ami a meggondolás kezdete lenne. A nemzeteket kellene facsarnia, de a jelenben tehát nem facsarja: sem egyiket, sem másikat, sem a nemzeteket együtt [s ez egyszersmind első beíródása a versbe annak, hogy a „meg nem gondolt gondolat” pandémiás elterjedtségű]. A szellem facsarása „nedves jajok”-ra, azaz olyan eredendő életmegnyilvánulásokra készítetne, amelyek mintegy mém-előttiek, még a nyelv előttiek, de ugyanakkor közvetlenül nyelvet eredeztetők.²³ Ezek, a „nedves jajok” szakíthatnák meg a mémgépezet automatikus működését.²⁴ Milyen kor az, amely felszámolja a meggondolás idejét, nem csupán társadalmilag, hanem először is magában a szellem szerkezetében? Hogyan teszi? Miért nem működik a szellem képessége arra, hogy a természeti, biológiai fölötti uralmát maga szakítsa meg? Miért nem facsar, illetve ha facsar is, miért nem „nedves jajokat”? Miért nincs fájdalom? Akárhogyan is: így, a fájdalom hiányában, azaz a „nedves jajok” mint életfolyamatokat megtörő életmegnyilvánulások hiányában válik a szellem önmaga új gyalázatává.

Az új gyalázat: az ós patkány, a meg nem gondolt gondolat visszatérése megújult virulenciával. A szellem nem működik mint szellem, hogy az *élő emberiből* „nedves jajokat” facsarva felszakítsa a meggondolás idejét. Ehelyett magát facsarja, más szóval: magán tesz erőszakot, magát erőszakolja meg, azaz meggyalazza. [Hiszen mi más, ha nem a szellem erőszakja önmaga ellen, ha a meggondolást felszámolja?] Ahogy a szellem erőszakja *maga ellen* irányul, úgy serkenti fel a fajokat *egymás ellen*. Ahogy a szellemből gyalázat lesz, úgy a nemzetekből fajok.

A szellem tüzével mintegy önmagát hevíti, önmaga kifőzésévé válik, és így a szellemtől elhagyott puszta életre már a *kifőzött szellem* hat, ez a kifőzött szellem „serkenti”, mégpedig arra, hogy a szellem önmagára-támadását öntudatlanul utánozza: hiszen a fajokat, vagyis az emberit mint így már kifacsart-eltorzító módon biológiai redukáltat *önmaga mint egymás ellen* „serkenti föl”.

A szellem mint meg nem gondolt gondolat „fölserkent”: *stimulál*. Tehát a szellem a stimulálás mémjeiként mutatkozik meg, és ezek terjednek járványszerűen. A szellemnek az élet stimulálásává [felserkentésévé] való átalakulása és a meg nem gondolt gondolat járványszerű terjedése összetartozik.

23 Dőreség volna úgy olvasni, mintha szellem és nyelv kapcsolatának valamilyen határozott elméletét kifejthetnénk e verssorokból, ugyanakkor kétségkívül implikálják e kapcsolat elgondolásának bizonyos irányát, lehetőségeit.

24 Ez a megszakítás lehetne – Benjamin szavával – a megállító, megszakító Most-idő. Walter Benjamin, *A történelem fogalmáról*, ford. Bence György = Uő, *Angelus Novus*, Magyar Helikon, Budapest, 1980, 970–974. Ld. itt különösen a gondolkodás elgondolását: „A gondolkodást nemcsak a gondolatok mozgása teszi, hanem megakadásuk is.” [972.]

A *stimulus*: ösztöke, sarkantyú, ami *szúr*, döf, ezáltal *úz*, hajt (mégpedig magába a hajtásba, úzásba). A mém mint meg nem gondolt gondolat, a fertőzés-metaforát újraélesztve, vírusként elgondolható. Ahogy a vírus behatol, tüskefehérjéivel beleszúrja magát az élő sejtbe, lázat okoz: hevíti, stimulálja, immunreakcióra készíti az élő. A mém-vírus analógia érvénnyel bír, amennyiben a mémnek mint meg nem gondolt gondolatnak szintén stimuláló hatása van az életre: és éppen ez a stimuláló hatása magyarázhatja sikeres terjedését: ám az, hogy stimulációja az életre jó vagy pusztító hatással van, a mém szempontjából mindegy. A stimuláló, életérzést fokozó hatása ellenállhatatlanul utánzásra készíti, és így terjed.

A meg nem gondolt gondolat nem a szellemet ösztönzi, hanem *közvetlenül* az élő ösztökéli, stimulálja:²⁵ ám miközben az élet felfokozását látszik előidézni, csak az élet érzését fokozza fel [hiszen a mémek nem tudnak közvetlenül magukra a génekre hatni], ezért képes továbbterjedni még akkor is, ha nyilvánvalóan az életre káros, pusztító mém. [És egyúttal szükségképp az ellen stimulál, ami stimuláló hatásának ellenében hat: ha a szellem stimulációvá átalakulva a pusztán biológiaihoz hasonló, azt nemcsak önmaga ellen tüzezi fel, hanem mindig egyúttal és először is a szellem, a gondolkodás ellen.]

Ha a szellem viszonya az élethez a felserkentés, a stimuláció, akkor az egy *közvetlen* viszony. Bár a facsarás is a serkentés egy módja, és szintén egyfajta erőszaktevő viszony az élőhöz, de nem közvetlen. A szellem az élőben „nedves jajokat”, azaz eleven és már félig-meddig nyelvi életmegnyilvánulást hív elő, és ezzel maga és az élet szférája között, valamint az élet szféráján belül, közvetettséget teremt. Ezzel szemben az, amit a vers felserkentésnek nevez, éppen a közvettség szférájának felszámolása: ezt a vers azzal jelzi, hogy nem a kulturális közvettségben létező nemzeteket, hanem a kizárólag „egymás elleni” fölserkentésre konstruált „fajokat” serkenti fel. Ennek megfelelően beszél a következő sor „csapatban károgás”-ról: ez a károgás nem az elnyomó-dögevő metafora pusztá rekvizituma, hanem a nyelvi közvettség szférájának felszámolódását nevezi meg.

Más szempontból közelítve a szellem facsarta nedves jajok képében a *láz* rejlik [„az okos gyermeket / facsarja buta láz”],²⁶ vagyis a lázas szellem és a szellem lángja. Mi szítja fel a szellem tüzét? Milyen szellemi fertőzés? A „szellem tüze” ősi gondolatának értelmében a szellem mint szellem mindig lázas. A lázas szellemnek facsarnia kellene. A láz pedig mint életfolyamat az immunrendszer küzdelme a vírussal, kórokozóval. Ha a szellem maga nem lázas, akkor nem működik az immunrendszere. Van kórokozó, de nincs közvetlen tünet és nincs immunválasz sem. A versben közvetlenül meg nem nevezett szellemi vírus olyan, amely – a vers képi rendje szerint – sem a szellemi, sem az

25 Máshonnan közelítve, a *Téli éjszaka* innovatív, elmélyült olvasatában a stimuláció problémájának látens jelenlétét tapintja ki e költészetben Lőrincz Csongor: a versbeli „vitrin” az ő „kísérleti dimenziót” mérlegelő értelmezésében „a laboratóriumi kísérletezés közeget nevezheti meg: az »in vitro« létmód mintegy kívülhelyezése az élőknek [...] Mindez azonban stimuláció, fokozás függvénye, a kémcső mint »stimuláló környezet«, »nemcsak pótolja az élő szervezet belső miliójét, hanem annak produktív fokozásaként prezentálja magát«”. [Lőrincz Csongor, *A ritmus némasága?* József Attila: *Téli éjszaka*, Alföld 2017/4., 40.; lásd még a tanulmány 19. és 47. jegyzetét.]

26 A *Kedvesem betegem...* kezdetű versben. Szellem, facsarás és láz összefüggése még explicitebb itt, ahogy e vers egyik változatában e két sor előzi meg az idézett sorokat: „Mit tehet szellemem? / Fölsír a fájdalom –”; s a változatok különböző pontjain a „jaj” szó is megjelenik.

élet szférájában láthatóvá váló tüneteit nem engedi tünetként felismerni. [Olyan parazita, mely azt a látszatot kelti, mintha kommenzalista vagy mutualista szimbionta lenne?]²⁷ A szellem nem ad immunválaszt: vírusára nem reagál, nem lázas, hanem ehelyett vírusa arra ösztönzi, hogy önmagát megtagadva, mintegy kivesse magából a lényegéhez tartozó tüzet: és így a pusztá életet tüzei, serkenti föl; nem a nemzeteket hozza szellemi lázba, hanem ehelyett „a fajokat” az „egymás ellen” emésztő pusztá stimuláltságba.

A láz helyett gya-láz-at. Olyan, mintha a szellem a pusztán biológiaiba szervezné ki a hiányzó immunválaszt, melyet saját maga mint vírus kellene hogy kiváltson benne magában, és így – a fájdalom a „jaj”-a helyett – a „faj”-mém vírusával a biológiai redukált emberiben egyfajta autoimmunitását idéz elő, hiszen ez, a biológiai redukált emberi uszult *önmagára*, az „egymás ellen” fölserkenő „fajok” alakjában.

A „meg nem gondolt gondolat” mint fertőző mém gondolatát a vers nem korlátozza a faj fogalmára, de ezt mint rendkívül virulens „meg nem gondolt gondolatot” mindenképp felmutatja a fajokról szóló részletben. A faj fogalma olyan mém, mely azért terjedhet utolérhetetlenül gyorsan, mert magát a fertőzés mémjét metaforizálja paradigmikus módon, amikor is magára az emberre, testi-biológiai valójára viszi át. A fertőzés-mém emberre történő metaforikus átvitele szükségképpen azzal jár, hogy bármilyen, emberek közt megjelenő különbséget fertőzés tüneteként értelmeztet; bármely embercsoport azonosíthatóvá válik fertőzőként pusztá biológiai valójában. A faj mémje és a fertőzés mémje összetartoznak, s különösen virulens mémkomplexumot alkotnak. [S az összeesküvéselmélet-séma mémjével összekapcsolódva még szívósabb és sikeresebb mém-komplexummá alakulnak.]

Tehát nem csupán fertőző gondolatokról mint mémekről, mémről mint fertőző gondolatról és a „fertőző gondolat” mémjéről van szó. A „fertőzés” gondolata maga is mém, és pedig már mindig a fertőzés metaforájaként is, így különösen fertőzőképes, különösen sikeresen terjed. A „fertőzés”-mém és a mémek járványszerű terjedésének felismerése együtt alkot rendkívül hatékony komplexumot. [Hogy JA figyelmét a propagandának a korában kibontakozott új jelentése s jelentősége sem kerülhette el, afelől cikkei alapján sem lehet kétségünk.]

*Ős patkány terjeszt kórt miközünk, / a meg nem gondolt gondolat, / belezabál,
amit kifőztünk, / s emberből emberbe szalad.*

Milyen gondolkodás a *kifőzés*? Kifőzni első jelentésben annyit tesz: kifőzést tart fenn, azaz másoknak főz, másfelől: jól megfőz, továbbá jelentheti, hogy kifőzéssel fertőtleníti. Átvitt értelemben a szellem tüzeit implikálja, amely önmagát fokozza. Kifőz, azaz: kiagyal, kitervel valami ellen, mégpedig titkosan és lehetőleg gyorsan, megelőzve azt, ami/aki ellen irányul a kifőzött. A kezdő sorokban megteremtett, rendkívül sűrűn szótt asszociációs mezőben a „kifőztünk” szó túldetermináltsága jelzi, hogy roppant tétet hordoz. A kifőzés első szinten a gondolkodás metaforája, mely miközben egy bizonyos gondolkodásmódként tárul fel, mintegy magába szívja a szó szó szerinti jelentéseit is. Először is a kifőzés mint fertőtlenítés jelentését. Ha a szellem saját magát

27 Ld. erről: Daniel C. Dennett, *Mémek: mítoszok, félreértések és félelmek*, Információs Társadalom 2002/2., 6–17, itt: 8sk.

fertőtleníti a kifőzéssel, azt feltételezi, hogy valami megfertőzte. Így a fertőzés terjesztőjével szembeni küzdelemre is asszociáltat a kifőzés, ellene irányul, így az ellene mérget főz jelentést is játékba hozza. Amit kifőztünk, az mérge kellene legyen számára. Csakhogy míg belezabál abba, amit kifőztünk, a metaforikus transzport megfordul: a terv félig sikerül, mert belezabál ugyan, de a sebtében bekapott méregadag egyrészt csak fokozza életképességét, másrészt ő adja át mérgeét, a kórokozót. A kifőzés mint fertőtlenítés visszajára fordul, nekünk magunknak kell megennünk, amit kifőztünk, mégpedig mint már átalakult enivalót, amibe a fertőzés terjesztője belezabált. [Nem véletlen, hogy a grammatikailag hiányos mondat fordítva is olvasható: „belezabál abba, amit kifőztünk”, és: „amit kifőztünk, az zabál bele”.]

Belezabálás és kifőzés összetartozik – a kettő komplementer. Amit kifőztünk, abba csak belezabálni lehet és kell, mert nem neki lett kifőzve, hanem ellene. A belezabálás mintegy az érintkezés trükkjével fordítja át az elvárt *belezabálást-bekebelezést*, és a *belezabálás* gyorsaságát és kontrollálhatatlanságát átadva kebelezteteti be magát velünk: mi zabáljuk be, amit kifőztünk, és ő így szalad megelőzhetetlen gyorsan tovább. A belezabálás önmagát, a meg-nem-gondoló [be-]kapkodás parancsát adja át s terjeszti. Zabálva már mi utánozzuk az őt patkányt. Mit utánozzunk? Mindazt, amit a meg-nem-gondolás magával von [s amiben egyúttal szükségképp megvonja magát]: a félelemtől őrjöngő szaladás esztelen gyorsaságát, a belezabálás mozdulatát, a szakadatlan szaladásban való elrejtőzést.

A verssorokban rejlő metonimikus csúszások beszédesek. Az első négy sor komplex képében valójában legalább kétféle *katakrézis* torlódik. Egyrészt: a „kifőzés” szó mint a „kitervelés” elhalványult metaforája a szó szerinti jelentésén keresztül kellene hogy újra felvegye metaforikus jelentését, amely azonban épp ezért nem lehet azonos amaz elhalványult metaforikus jelentésével, nem jelenthet pusztán kitervelést, jóllehet egy *gondolkodásmódot* kell jelölnie, amelyre nincs szó és amely ezért még nem is képes magát mint gondolkodásmódot meggondolni.

„[K]ifőztünk”: ha többen főznek ki valamit, az *összeesküvés*. A vers a kifőzés szavával az összeesküvésnek mint a *meg-nem-gondolásként uralkodó gondolkodásmódnak* adna nevet? Az összeesküvés önmegerősítése, hogy kitalálja az őt patkányt mint ősi összeesküvést, mely ellen összeesküszik. A kitalált másik összeesküvésre rámutatva immunizálja magát önmaga meggondolása ellen. Vagyis olyan gondolkodásmód, melynek ősellensége a gondolat meggondolása, és így maga ezt – vagyis hogy valójában a gondolkodás, a meggondolás az ősellensége – sem gondolhatja meg. Mert azáltal és annyira képes terjedni, replikálni magát, amennyire meg nem gondolt: meggondolása olyan mutáció volna, mely véget vetne replikálódásának. Ez az ősi és felszámolhatatlannak tetsző gondolkodásmód és sikere azon alapul, hogy a gondolat mint pusztán replikálódásra törekvő mém mindig egyszerre replikálja magát együtt a meg-nem-gondolást.

A kifőzés: ez a szellem önfertőtlenítéseként kibontakozó gondolkodás az immunitás illúzióját termelve tesz ki a fertőzésnek, mi több: illúziójánál fogva maga válik azzá, ami járványszerűen képes terjedni, és marad a meg-nem-gondolás paradigmája. Másfelől: a versben főként a „gombostűre szúrt” természet képében megidézett tudomány, éppen így megidézve, egyfajta természet elleni összeesküvésnek villan fel, mely a természetet, a kozmoszt fogja fel összeesküvésneként az ember ellen, tehát

le kell győzni, szűrni, uralni kell. Persze a versben az áll: „az *ínségnek* / gombostűjére szúrt nyarak” – csakhogy ez az „ínség” nem természeti csapás, hanem az ember okozta, mégpedig „gombostűre szúrt” tudományos rovargyűjteménnyel analóg módon tervezett-rendezett működésével, és efelől nemcsak ez a metafora, hanem a közvetlenül következő sorok s a vers egésze aligha hagy kétséget. (Így e „gombostű”-képpel a csillag-„vastörök” képe nemcsak a bele- és rá-„szúrás” párhuzama révén tartozik szorosan össze, hanem azért is, mert a beszélő itt váratlanul – s nagyon is megfontolandó, miért²⁸ – kozmikus összeesküvés áldozataként jelenetezi magát...]²⁹

Visszatérve a nyitó sorok másik kataréziséhez: az „ős patkány” mint kór terjesztője szalad emberből emberbe, ő maga terjed. A „meg nem gondolt gondolat” a kór maga, vagy annak mint „ős patkány” csak terjesztője? És akkor mi a kór? Egyrészt a patkány mint a kórokozó (pl. vírus) *hordozója* metonimikusan azonosíttatik a kórokozóval, másrészt így vagy a tulajdonképpeni kórokozó, vagy az általa okozott kór megnevezetlen marad.

Az első sorok: nem implicit allegória, itt nincs rejtett gondolat, mely lexikális nyom nélkül marad, nem a fasizmus vagy a totalitárius rendszerek allegóriája, hanem olyan katarézis, amely a gondolat mibenlétéről és terjedéséről szól. És ezzel függ össze, hogy valami, más módon, lexikális nyom nélkül marad. Arra utalok, hogy a „gondolt” és „gondolat” szavak -t képzői mintha a tárgyrag t-jét nyelnék magukba, zabálnák fel: ő s patkány terjeszt kórt, a meg nem gondolt gondolatot, a gondolatot mint meg nem gondoltat. Ám itt *maga a meg nem gondolt gondolat terjeszt, de mindenekeelőtt nem mást, mint magát, a meg nem gondolt gondolatot.* A különös

28 Ami roppant nehéz s óvatosan megközelítendő kérdés. Itt csak egy jelzés, hogy e kép összefügghet a jelen dolgozatban itt-ott kitapintott-érintett látens összeesküvés-elmélettel mint gondolkodássémával (mint fertőző, járványszerűen terjedő mémmel, „meg nem gondolt gondolat”-tal). Mint a vers többi része, a „rozsdás vastörök”-ről szóló részlet önmagában véve is roppant komplexitású; ehhez még néhány, itt nem kifejtendő adalék: miféle kín, ha mintegy kínjában képzelet magát a beszélő kozmikus összeesküvés áldozatának; s miféle áldozatiság? Mit jelent, ha a „rozsdás vastörök” szöveghelye az „ide a rozsdás vasbökökt” szólast idézi, mely egyfajta eskü, az igazmondást hitelesítendő [egyébként ennél nem kevésbé drasztikus eskü-variációt is találunk e költészetben, a *Számvetés* elejének első változatában: „Egy életem, – igazat mondok, / mint ki bűdöset ereget”]; s mivel itt a beszélő már le van „szurva”, így igazát s igazmondását az nyilvánítaná ki, hogy vállalja az esküvel magára idézett büntetést [a rozsdás vastörökkel való leszúrást] azért, hogy nem sikerült igazat mondania. Az eskü problémájának jelenlétéről és jelentőségéről a *Tudod, hogy nincs bocsánat* című versben lásd Kulcsár-Szabó Zoltán, *Kat’apostrophé*, Alföld 2021/11., 87. Továbbá megfontolható e kép összefüggése Kafka *A per* utolsó bekezdéseivel, még ha ott csak egy „mindkét oldalán kifent henteskés” csillan is a holdfényben, mielőtt „mint egy kutya!” szóval kimúl a ledőfött. A szintén közeli *Sakálók és arabok* című Kafka-elbeszélés *sivatagi* oázisban játszódó *éjszakai* jelenete azonban nemcsak *vonító és beszélő sakálók*at léptet fel, hanem egy „rozsdás ollót” is mint gyilkos szerszámot...

29 Továbbá a kifőzéssel akár még a „pezsgő” képét hordozó sorok is képi asszociatív kapcsolatban állnak: a „részeg” által nem kedvére, hanem fölőlslegként kedve ölésére, üres automatizmussal fogyasztott „pezsgő”, amelynek pezsgése a kiforrásra emlékeztet, buborékjai pedig a hozzátartozó ürességre, miközben felpezsgő üressége teszi vonzóvá és addiktív fogyasztási cikké: annak képe ez, hogy az van *kifőzve*, hogy a semmi valaminek látsszék, a kevesebb többnek, a vers egésze felől tekintve: a terjedő sivárság ragyogásnak, haladásnak stb. Továbbá fölőlsleges, fölőlslegesen ivott pezsgőnek, a pezsgőnek mint fölőlslegnek az üressége és az „üres leves” üressége közötti kapcsolat is meggondolandó volna még, a marx i áru- és értékelmélet nyomán és azon túl (azon túl is, hiszen, bár Marx filozófiája e vers gondolati összefüggésében is jelen van, ennek költői gondolkodását azonban, egyszerűen szólva, inkább inspirálja, semmint meghatározza).

szétírás, hogy „nem meggondolt” helyett „meg nem gondolt” áll itt, azt jelzi, hogy a meg-nem-gondoltság lényegileg a gondolathoz tartozik, sem előzetes, sem utólagos meggondolással nem szüntethető meg. A vers ennek meggondolására hív fel, tehát nem valamely gondolatnak, eszmének, hanem a gondolat meg-nem-gondoltságának meggondolására.

Ahogy katakrézisekkel írja szét a fertőzés metaforáját, többek közt éppen azt mutatja fel, hogy a *fertőzés a metafora [az átvitel] egyik metaforája*, mely metonimikus, érintkezésen alapul. Az érintkezésben a hordozó és a hordozott felcserélése történik. Ha pici patkányok szaladnak tovább emberből emberbe, akkor a metonimikus felcserélés is továbbszalad, és majd az ember mint a kór új hordozója is azonosíttatik a hordozott kórokozóval: az ember patkánynak fog neveztetni.

Az a vers a kórokozó *hordozóját* (a patkányt) teszi meg a kór okozójának. A kórokozó hordozója is okozó, de más értelemben. Ez a tudományosan tarthatatlan megjelenítés a fertőzés *causa efficiens*-ét változtatja át *causa finalis*-szá. Ha a kórokozó *hordozója* terjeszti a kórt magát [s nem csupán a kórokozót, vírust], akkor a terjesztés célulvú szándékosságot implikál. A terjesztés szándékát tulajdonítva a terjesztőt magát tekinti kórokozónak – ez eltereli a figyelmet a tulajdonképpeni kórokozóról, pontosabban eltünteti azt. Paradox módon a terjesztés szándékának feltételezése, illetve tulajdonítása együtt jár a kórokozó tagadásával. Nem is volna kór, nem okozza semmi, csak az, hogy terjesztik. Ha a kórokozó hordozója, mivel terjeszti a kórt, azonosíttatik a kórokozóval [ami tropológiai művelet], akkor a szándék tulajdonításnak és a hatóók cél-okra való felcserélésének következtében a fertőzést terjesztő fertőzött mögött szükségszerűen egy másik szándékos terjesztőt kell feltételezni. Így kirajzolódik a járvánnyal kapcsolatos bizonyos összeesküvés-elméletek sémája.

Az *Ős patkány...* sorai, a kórokozó hordozóját azonosítva a kórokozóval, tudományosan téves elképzelést jelenítenek meg, és így képvisége egy összeesküvés-elmélet sémájára hajaz. Ámde a vers nem biológiai vírusról és fertőzésről szól, hanem – a fertőzés-metaforát sajátosan szétszerelve – a gondolatok epidemiológiájáról.

Ha a vers a fertőző gondolat metaforáját kiáltó katakrézisekben alkotja újra, akkor ezzel *problematizálja* ezt a metaforát – felmutatva többek közt azt is, hogy *maga a fertőzés-metafora is fertőző gondolat* lehet, mégpedig kitüntetetten és oly módon, hogy a metaforikus analógia maga nem is képes fertőzése módját teljesen megragadni és kontrollálni. Hogy tehát talán először is maga a fertőzés-metafora „meg-nem-gondolt gondolat”, s mint ilyen terjed, itt és most, e versben is? És a vers így egyáltalán figyelmeztet az általa is igénybe vett biológiai és szellemi fertőzés közti analógia hatáira és veszélyességére? Hogy a gondolatok [eszmék, bármilyen mémek] járványszerű terjedésére nincs más vagy jobb gondolatunk, mint a fertőzés-metafora, de ez meg-nem-gondolt még? [S talán csak annyi biztos: minél inkább meg-nem-gondolt, annál inkább virulens és annál gyorsabban terjed, szalad?]

Nincs szavunk arra, hogy megnevezzük a mémek [gondolatok, eszmék stb.] járványszerű terjedésének módját vagy módjait. S nincs szavunk arra a gondolkodásmódra sem, mely elsősorban abban áll, hogy meggondolás helyett a gondolatok járványszerű terjedésével számol, kalkulál. Erre a gondolkodásmódra a vers szava a kifőzés. De mit mond a *mémek terjedésének módjáról*? Ha ezt a módot a *fertőzés-metafora* felől kell megértenünk, akkor *magának a fertőzésnek* a mibenlétét,

történéseit hogyan közelíthetjük meg e vers nyomán *nem természettudományos* módon?

Mert a vers használja a fertőzés-metaphorát, de hibásan, és katakrézisével egyszerűre távolítja el a patkány képével megidézett tényleges fertőző járványtól és teszi akuttá a fertőzés mibenlétére vonatkozó kérdést éppúgy, mint a szellemi terjedés s terjesztés kérdését.

Egyáltalán hogyan képesek járványszerűen terjedni gondolatok, eszmék? A mémek – Dawkins a mimémából alkotta meg e kifejezést – utánzással terjednek. Így itt az volna a kérdés, mi az utánzás, és „a meg nem gondolt gondolat” hogyan készíttet utánzásra és milyen utánzásra. A következő sorok már ellépnek a fertőzés- és járvány-metaphorától, de szinte észrevétlenül az utánzást problematizálják, és így legszorosabban kapcsolódnak az alapkérdéshez és vezetik azt tovább. A már részegen pezsgőt ivó ugyanis tudatlanul utánozza az üres levest hörpölgőt. Vagy pontosabban: úgy tűnik, mintha utánozná, ahogy mindkettő kapkodón ismétlő fogyasztásában ugyanaz a mechanizmus, ugyanaz az automatizmus jut érvényre. Ennek az utánzásnak az organonja az iszonyodás, az iszonyat – mely éppúgy azé, ki „kedvét pezsgóbe öli”, mint a „kis szegényké” –, és ezzel függ össze, hogy ez az utánzás valahogy automatikus, reflexszerű ismétlés, mely minden egyéb különbséget kioltó másolódást ír elő.³⁰ Az utánzás korszakos módja felől tekintve az „ily sivár” jelen sivársága ennek az automatikus, reflexszerű utánzásnak³¹ a sivársága. De ezzel csak egy megkerülhetetlenül fontos, [gazdaság-]szociológiai szempontból közelítettük [s e szempontból is csupán egy első, jelzésszerű lépésben] a sivárságot, amit mindenképp meggondolnivalóul ad a vers. – Közelítsük meg máshogyan is, más közelségben a vers képiségéhez szavaihoz. Újra feltéve a kérdést:

Mit jelent megfertőzni, mi történik a fertőzésben, és *minek* a metaforája a fertőzés, vagyis, e vers szerint, mi a gondolat járványszerű terjedésének módja? A *tűz terjedése* nemcsak szemléletes, hanem mind a fertőző betegségek, mind a szellemi dolgok terjedése szükségképp hozzá hasonlatos. Az élet tüze, égési folyamata éppoly valóságos, mint a szellem tüze, mely előbbin alapszik, ahogy fő a fejünk, agyunk [az idegsejtek „tűzelnék”, mondja a biofizika nyelve]. A *fertőz* etimológiája, ferdülő, forduló, fetregő mozgásra utal: akár a *láng* mozgása a szélben. De könnyebb a német

30 Hogy az utánzás hogyan jelenik meg e versben és más JA-helyek alapján hogyan gondolandó el e költészet nyomán, az is külön tanulmány tárgya kellene legyen. Összefüggése az iszonyattal, iszonyodással nem kevésbé. E kérdések megközelítésében Walter Benjamin második nagy Baudelaire-tanulmányának sűrűn szövött fejtegetései segíthetnek, abban is a „sokk-tapasztalat” körül forgó részek, kezdve annál a pontnál, ahol a 19. századból „sok olyan újítást” felidéz, „melynek közös jellemzője, hogy egyetlen gyors kézmozdulattá redukál egy korábban több tagú folyamatot”, majd Marxot idézve a „munkás gép keltette mechanikus reflexével” azonos viselkedést követ nyomon más alakokon; „a bérmunkás és a szerencsejátékos »robotja« sajátos módon hasonló”. Ez a hasonlóság azonban nem utánzás eredménye, de mindkettő, mint „tökéletesen tartalmatlan”, az utánzás felszámolása, és éppen így utánzásra készíttető. [Walter Benjamin, *Motívumok Baudelaire költészetében*, ford. Bizám Lenke = Uó, *Kommentár és prófécia*, Gondolat, Budapest, 1969, 252–255. Utánzás és iszonyat kapcsolatáról ld. még Benjamin egyik jegyzetét az iszonyatról, melyben többek közt azt mondja: „Legnagyobb rémületében eljuthat addig az ember, hogy azt utánozza, amitől megrémül.” (Walter Benjamin, „A szírének hallgatása”, ford. Szabó Csaba, Osiris, Budapest, 2001, 109.

31 Ami már szinte nem is utánzás [hiszen mi maga a „kattintás” mint a kattintás utánzás?], különös mutáció az utánzás evolúciójában...

„*anstecken*” ige felől megközelíteni a dolgot, mely harmadrészt *fertőz* jelentésű, de először is azt jelenti: *feltűz, tüvel rögzít*, aztán pedig: *felgyújt, meggyújt*, mintegy tüzes tüvel, karóval beleszúrva felszít (tűzfészket felbolygat), és ezen keresztül jelenti majd, hogy *fertőz*, azaz gyulladást átad (mintegy tüzes tüvel). A *tűz* ige és főnév csupán homonimák, ámde a kettő meggondolkodtató összefüggésére nyílik e vers (közel a német *anstecken* ige poliszemiájához is).

A *fertőzés*-metaforából kibomló vers, mely azonnal beéggő, *punktuálisan* sorjázó képekből áll, mondhatni: a *tűz szétírása*, kettős értelemben is. Egyrészt, visszatekintve a *sivárság* megjelenítéseként azonosítja képeit: „ily *sivár*”. A *sivárság*, mint mindenütt terjedő fel- és kiegészítés, valamilyen elszabadult, kontrollálatlan *tűz* terjedéséből fakad. [„A *sivatag* [vagy *sivárság*] egyre nő, terjed”: szinte Nietzsche mondását írja újra a vers.] Másrészt: lángról éppen a vers talán leghomályosabb pontja beszél, de legalábbis mint olthatatlanról.³² Ugyanezen középső szakasz pedig, a „*láng*” szót mintegy keretezve, a *tűz* szót írja szét, *gombostűről* és *űzésről* szólva: *tű, űz*. [Ez a megbontott *tű-űz* mint természet és szellem végletes disszociációjának formulája, a belőle keletkező s kiterjedő *tűz* *sivárosítja* el a „*földgolyót*”.]

A *kifőzés* tüze után *felserkentésről* szól, ami *feltüzelés*, *elemésztő stimulálás*; a *dögre szállóktól* a *sakálig sivatagot* idéznek a képek, és főként: a „*gombostűre szúrt nyarak*” *tűjét* nagyítják ki a következő szakasz képei: a *csillagok beleszúrt vastőrei* és a *karóbahúzás karója*.

Milyen *fertőzés*, miféle *tűz* „*gyártja* a *kínok szűrő fegyverét*”? [Szellemtudományosan azt kérdezhethetnénk: miféle *gyújtó* beszédek terjedése, vagy természettudományosan: miféle, *idegsejt-tüzeléseken* át *másolódó* *mémek* terjedése idézi elő a *sivárságot*?]

Az élet és a szellem *tüze*nek terjedése saját mértéke szerint nem okoz *tűzvészt*, hanem életre kelt, bár fel is égethet, ahogy mindkettő, más és más módon, folyamatos kibillenésben van, saját mértéke körül ingázik.³³ Milyen módosulása a *tűz* terjedésének, mely *elsivárosít*? Először a vers „*fölserkent*” szava igazít el: *ösztokél, sarkall, feltüzel, mégpedig űzésre*. „*egymás ellen új gyalázat / serkenti föl a fajokat*.” A *puszta* kijelentés azt sugallja: valamilyen *gondolatok* olthatatlan *járványként* terjednek, ahogy a szellem *tüze* *gyulladást* és *gyújtogatást* terjesztő *feltüzeléssé* változott. *Stimulálása*. A *stimulus* eredeti jelentése nyomán: *mesterségesen, tuskével, mintegy tüvel, szöges sarkantyúval szurkálva ösztönöz*. Azt hiszem, innen a *tű-vastőr-karó* motívum

32 „Belsőnk odvába bútt a hálás / hűség, a könny lángba pereg –”. E hely értelmezéséhez csupán első lépésként egy rövid jegyzet: a *belsőnkbe*, a *belsőnk*ből valami odút, odvas helyet égetett: a „*láng*”, melybe a „*könny pereg*”, belül ég, és a kép egyértelmű sugallata, hogy a *könny*, ami épp a *felperszelő láng* miatt *pereg*, azt nem képes eloltani; inkább belül (le-)pereg (kettős értelemben is), semmint szó szerint *pereg* [hiszen hogyan is lehetne *láng fölé hajolva sírni?* milyen *máglyán?*]. Ez bizonyosan nem a „*belsőségesség*” helye; itt sokkal inkább kioltódik a „*könny*” mint a *belsőségesség* kódja.

33 Nyilván nem szándékozom sebtében áttekinteni a vers látens „*tüze*” kapcsán megidézett roppant összefüggéseket *Hérakleitosztól* az *ökológiáig*. [De azért nehéz nem idézni legalább két *Hérakleitosz*-helyet; az egyikben a *kozmosz „örökké élő tűz, föllobban mértékre és kialszik mértékre”*; egy másik így szól: „*A hübriszt erősebben kell oltani, mint a tűzvészt*.” G. S. Kirk et al., *A preszokratikus filozófusok*, ford. Cziszter Kálmán – Steiger Kornél, Atlantisz, Budapest, 1998, 296 és 314.] A *tűz*, az *égés* (láz) nem egyszerűen motívum JA költészetében; legkésőbb az *Eszmélet* „*lélek-láz*” metaforájától kezdve a *tűz* *kozmo-öko-bio-lógiai* és *-politikai* képzetköre egészen új

a versben. [De a *stimulálás* képzeete már az űzésre feltűzelő „fölserkentés” szava előtt, a már részegen kedvét pezsgőbe ölő képében megjelenik.]

Azt mondhatnánk tehát, a fertőzés „terjesztését” problematizáló felütés után megjelenő *tű, vastőr és karó* nyomait követve: immár nemcsak arról van szó, hogy egyre inkább csak a stimulánsként, azaz mintegy tüzes szűrással behatoló eszmék vagy mémek terjednek sikeresen, hanem *maga a terjedés mint terjesztés változott át egy önmagát fokozó stimulálás folyamatává* – és ez az, ami törvényszerűen elsivárosodást okoz.

Nietzsche a művészetet érti meg mint „az élet nagy stimulánsát”, amennyiben – Heidegger értelmezésében – mindenekelőtt a művészet „tűzeli fel” a hatalom akarását arra, hogy a hatalom akarása legyen, és arra „ösztokéli” [sarkallja, tűzeli], hogy túl akarjon menni önmagán.³⁴

JA versében a „meg nem gondolt gondolat” az, ami stimulál,³⁵ fertőzve, azaz önmagát terjesztve, így hát nem-tudást termel, szít: „miatta nem tudja a részeg, / ha kedvét pezsgőbe öli [...]”. E nem-tudás szükségképp nem tud önmagáról sem, és ennek felel meg a felfokozott életkedv, a további, önmagán túlhaladásra törő fokozása pedig az önmagát-akarás sivárosító körkörös mozgásába fullad. Aki „kedvét pezsgőbe öli”, az alkohollal stimulált kedvét alkohollal öli el: ami stimulál, felfokoz, egyazon folyamatban a stimuláltság kioltásának is eszköze lesz, hogy az üresen körbenforgó folyamat újraindulhasson. A stimulálás úgy jelenik meg, mint ami a saját fenntartásának pusztá eszközüvé teszi az életet. Itt ugyanakkor nyilvánvalóan egy bizonyos, politikailag meghatározott nem-tudásnak (és így a nem-tudás tárgyának: egy bizonyos gazdasági-társadalmi rendnek) a fenntartását szolgálva.

A „meg nem gondolt gondolat” vírusa által kiváltott sivár stimulálásnak, feltűzelő fölserkentésnek (és nem sivár stimulálás-e egy fertőzőes gyulladás is?), ennek az üresen forgó önstimulálásnak a vers beszélője szerint tehát politikai-gazdasági értelme van [a fölösleges pezsgő fogyasztója ne tudjon az üres levesről, amelynek egyformaságát fogyasztja; ne tudjon az elnyomás az elnyomásról, a „földgolyó” mint „hülye” fő a rajta „szivárgó” [mert még nyomorként is elnyomott] nyomorról stb.]. De beszéde korántsem korlátozódik arra, hogy erre rámutasson, hanem mindennek valamilyen (de nem akármilyen) meggondolását artikulálja, mégpedig a meggondolandó *megvonódásának* nyomait feltárva, és így önmaga költészetként

éreltemirányokban és hangoltságban kezd kibontakozni; s „föllobognak a lángok” [egészen a legutolsó publikált versig nyúlva, a *Miben hisztek...*-ben]; s „mintha égnék, láng jár végig”; legvégül „a tűzhely oldala mellől” szóló szavakig érve [hogy csak néhány helyet idézzünk itt]. Az *égés biopoétikája JA költészetében*: ez lehetne egy innen nyíló hosszú tanulmányút címe.

34 „A művészetnek a hatalom akarása felől megragadott lényege abban áll, hogy a művészet legelőször is önmagára ingerli [fölinglerli, fölizgatja önmagára, önmaga akarására: *zu sich selbst aufreizt*] a hatalom akarását, és önmeghaladásra [pontosabban: az önmagán-túlmenés akarására: *zum Übersichhinauswollen*] sarkallja [azaz sarkantyúzza, ösztökéli, feltűzeli: *anstachelt*]. Nietzsche életnek is nevezi a hatalom akarását mint a valóságos valóságot – gyakran jól hallhatóan egybecsengve a korai görög gondolkodók ζῶνῆ és φύσις gondolatával –, s ezért mondhatja, hogy a művészet »az élet nagy stimulánsa.« [Martin Heidegger, *Nietzsche mondása: „Isten halott”*, ford. Czeglédi András = Uő, *Rejtekkutak*, Osiris, Budapest, 2006, 210.]

35 Tehát: bár a nietzschei művészetértelmezéstől igen távol áll JA gondolkodása, de egyrészt azt, ami így tekintve a művészet helyére került, vagyis a tudományos-technikai haladást észlelhette egyfajta, az életet tórtúrává változtató stimulálásként (vö. pl.: „Szurkálnak, óvnak tudós orvosok”), másrészt a versben valóban nem a művészet az életet elsivárosító stimuláns, de bizonyos mindenkor *techné*-ben manifesztálódó „meg nem gondolt gondolat”.

értelmezhetőségét is újrateremtve és egyúttal kockára téve: csak annyiban „vonit” (hiszen nem csak „vonit”), amennyiben a még „meg nem gondolt” meggondolandó megvonódását követi nyomon.

Az első versszak a fertőzés terjedése és a stimulálás összefüggésébe látszik bevezetni; mintha egymásba átérő vagy analóg, vagy akár lényegileg azonos életfolyamatokról lenne szó mindkettőben; mindkettő a meg nem gondolt gondolat terjedése, kibontakozása. A német nyelv felől formulaszerűen megragadható a kettő összetartozása: a fertőzés [anstecken] ugyanaz, mint az ösztökélő-feltüzelő stimulálás [anstacheln].

Nincs igazán szavunk a gondolatok, eszmék járványszerű terjedésének módjára, ezért a fertőzés metaforáját használjuk, mely metafora nem lenne feltétlenül negatív értelmű, hiszen jó mémek is terjednek sikeresen. Ez a vers 1937-ben egyértelműen negatív értelme felől írja újra e metaforát, és nemcsak azért, mert „a meg nem gondolt gondolat” terjedéséről szól, hanem mert a járványszerűen terjedő „meg nem gondolt gondolat” lényegileg összefügg a *terjedésének korszakosan uralkodó módjával*. Ezt a terjesztésmódot a vers stimulációként engedi megragadni, és ezzel egyrészt a mémek terjesztésének [a modern propagandának] biopolitikai alapjellegére, másrészt nyelvelőtti szinten operáló és így mindinkább nyelvellenes voltára is rávilágít. A propaganda „károg”, a költő „vonit: hogy mi lesz így a nyelvvel, arról is szól a vers utolsó szakasza. E terjesztésmód ellenében a költő *vonítása mint terjesztésmód* szó szerint hasztalan, miközben éppen *hasztalan* vonításáról szólva azt is elárulja: amazzal a terjesztésmóddal kénytelen versengeni; és másfelől a költő *vonítása mint vonítás*³⁶ másokat szeretne utánzásra-továbbterjesztésre készíteni, azaz ösztökélni, stimulálni: s ha így a mémek korszakosan uralkodó terjedésmódjával verseng, akkor immár azt utánozza, tehát „hasztalan”.³⁷ Csakhogy ez a vers maga nem vonítás (vagy legalábbis nem csak az, a vonítást átvitt értelemben véve sem).

A vers összefüggései [valamint erős stimulánsokkal is élő³⁸ hangneme és poétikája] nagy erővel ezt a terjedésmódot adják meggondolandóul mint üres stimulálást, mely – éppen ezért „ily sivár”, sívó”,³⁹ sivatagosodó – földgolyón önmagát elnyomva felszívó tűzvészként terjed ki.

36 Vö. „*Költőnk és Kora*”: „ahogy vonitanak éjjel / a kutyák...” [Hiszen ez játékba hozza azt a vélelmet is, hogy az egyik kutya utánozza a másik vonítását...]

37 Egyébként, ha hitelt adhatunk Vágó Márta visszaemlékezésének, és adhatunk, akkor a költő poétikai kísérletének hasztalanságával egyszerre fölizgató és leverő módon szembesülhetett, amikor versét a Szép Szó baráti szerkesztőtársainak felolvasta: „A fiúkat [a vers] egészen hidegen hagyta. Határtalanul felháborította, hogy nem aratott elismerést. Elképedt, nem értette, miért nem tetszik nekik. Másnap dühösen mondta, hogy nem ír több verset.” [Vágó, *l. m.*, 324sk.]

38 Stimulálás: izgatás. JA költői ön- és helyzetértelmezésének történetében fontos mozzanat a későbbi *Könnyű, fehér ruhában* című versben megjelenő, e helyen kétértelmű „izgatok” szó: „Szegényeket sem izgatok”. Láng, tűz, égés kontextusában megemlítenél, hogy az „izgat” *izgyöke* ugyanaz, mint az „izzik” igéé.

39 Vö. a *Nappal mint földet vad homok...* kezdetű, az *Ős patkány...*-nyal szorosan összefüggő verset. Ld. erről: Tóth Ákos, *A 'vad' én nyomában*, Tiszatáj 2005/4., 86–95.